

Rellegint Homer i Castelló: del Polifem al gegant des Vedrà

per Marià Torres Torres

Qui no recorda aquelles traduccions de textos llatins que explicaven relats mitològics o llegendaris, aquells passatges de les immortals obres d'Homer adaptades al llatí escolar? L'episodi del cíclop Polifem que és vençut per Ulisses és el protagonista d'aquestes línies. Si a l'escola apreníem aquesta literatura clàssica a través d'aquesta literatura exemplar, a casa trobàvem la literatura oral, les rondalles recollides per Joan Castelló Guasch¹.

La lectura reposada i comparativa de l'episodi esmentat del cíclop Polifem i Ulisses i de la rondalla eivissenca del gegant des Vedrà, ens ha suggerit aquestes semblances que ara exposam. Es tracta d'una doble interpretació dels paral·lelismes existents, d'una part elements i referències que es troben als dos relats, i de l'altra uns elements concomitants, podem dir-ne externs, relacionats amb la gestació i amb la pervivència d'ambdues obres.

Recordem breument els relats. *L'Odissea* exposa les aventures i peripècies de l'heroi Ulisses durant el viatge de retorn a la seua pàtria, Ítaca, de regrés de la guerra de Troia. *Es Gegant des Vedrà* recull l'aventura de dos germans que per poder guarir el seu pare d'un mal incurable i trobar el remei, han d'anar a l'illa des Vedrà a collir fonoll marí i enfrontar-se amb el gegant que viu a l'illa.

ASPECTES EXTERNS

1. La transmissió oral

Si Homer va donar forma a tota una tradició de mites i llegendes relacionats amb el retorn de l'heroi Ulisses a la seua illa Ítaca —això és l'Odissea que coneixem—, Joan Castelló va recollir de la tradició popular de les Pitiüses la

guerrers, *L'Odissea* té com a protagonistes experimentats mariners. Sembla que foren els fenicis, grans navegants, que coneixien detall per detall tots els secrets de la Mediterrània, les llegendes i els mites, els propagadors de les històries del món mariner que corrien de boca

Polifem i Ulisses. Mosaic de la vil·la romana de Piazza Armerina.

rondalla del gegant des Vedrà, que encara ningú no havia fixat literàriament. En ambdós casos ens trobam amb una mateixa tasca duta a terme pels autors: reelaborar uns materials de tradició oral i fer-los literatura escrita².

2. La Mediterrània: un espai comú

Si la *Ilíada* és un poema que té com a protagonistes herois

en boca, i que arribaren als temps d'Homer³.

ASPECTES INTERNS

3. Què els impulsa a l'aventura?

Pel que fa al cas de la rondalla eivissenca és la necessitat urgent dels al·lots de trobar el fonoll marí des Vedrà per guarir el seu pare; pel que fa a *L'Odissea* és el plaer de satisfer la curiositat humana

¹ Homer, *L'Odissea*, trad. de Carles Riba, 1948. Castelló: "Es Gegant des Vedrà", *El Pitiüso*, 1961.

² F. Cirer, 1993, XIV-XVII. A. López Eire, 1988, 33-65.

³ Riquer-Valverde, 1984, I, 3 i ss.

ESQUEMA HISTÒRIC	
Fenicis, grecs tradició oral	Eivissa i Formentera tradició oral
HOMER S. VIII aC. Escrit: vers	JOAN CASTELLO S. XX Escrit: prosa
<i>L'Odissea</i>	<i>Es Gegant des Vedrà</i>
CULTURA MEDITERRÀNIA	

per conèixer un indret nou, una illa molt bella, però carregada de perills.

Es ben clar l'interès en ambdós casos per l'aventura que representa enfrontar-se amb éssers superiors, siguin gegants o monstres, però sobretot l'orgull heroic de sentir-se guanyadors.

4. Descripció del monstre-gegant

Tant el cíclop com el gegant són descrits com uns éssers bestials, dotats d'un cos enorme, amb molta força, que no es sap ben bé si gemeguen o grunyen, però sobretot ressalta el fet d'alimentar-se de cossos humans. Vegem els textos:

"Justament ha de ser des Vedrà, a on hi ha aquell gegantot que es menja tot qui s'hi acosta?"

"Hi havia un home de gran estatura, prodigi de la natura, que pasturava lluny dels altres homes. Semblava més aviat una bèstia que un home".

Tenen una força extraordinària sobretot als braços:

"Se'ls posà (els dos germans) un davall cada braç, i sense deixar sa senaia de sa mà s'enfilà Vedrà amunt".

"...fent un salt, allargà les mans damunt dels meus homes i, empunyant-ne un parell, talment com canics, contra terra, me'ls rebat".

Però el gran temor rau en el perill de caure a la boca del gegant:

"Es gegant quan el va veure li digué: Què? No n'has trobat?... Ja m'ho pensava. Idò com que no tenc res per sopar, vos menjaré a tu i an es teu germanet".

"Allargà les mans vers dos dels meus homes, els agafà i els llançà contra terra. Tot seguit, davant l'astorament de tots nosaltres, es preparà amb ells el seu sopar".

El cíclop Polifem amb l'ull cremat, aquesta terrible imatge que ens descriu Ulisses, i l'altre ull encara fregint pel foc del pal d'olivera, bé ens recorda la descripció que ens fan els vesins de Buscastell del crespell gros que habita la cova del mateix nom, al torrent de Buscastell⁴. A més aquesta no és l'única semblança entre els dos monstres; així com el gegant des Vedrà viu sol, el crespell viu en companyia dels set crespells petits, i Polifem també viu a un indret habitat per altres monstres, i d'aquí el nom de terra dels cíclops.

5. La trobada amb el cíclop

Sembla com si Ulisses ja conegués el perill que representava acostar-se a l'illa, per por que el gegant no llançàs la gran pedra amb la mala idea d'enfonsar la barca.

En Toniet i el seu germà Joanet arriben as Vedrà amb el seu llaüt i en Toniet, que era més valent, fa dos crits al gegant, i aquest respon amb unes riallotes i tirant-los una gran pedrota que farà malbé el llaüt.

"Idò vénga, voga fort, que arribam!"

No estaven ni mancos a cinquanta passes des Vedrà quan en Toniet s'aixecà damunt sa proa i posant-se ses mans obertes a cada banda de sa boca cridà:

—Gegant! Gegant, escolta!

Sa resposta va ser una riallasa que els va eixordar a tots dos, i un mac com es cap d'una mula que es desempallencà des cimerol d'aquell penyal i que, ribotant a sa vorera de sa popa, obrí un trenc de més d'un palm en es costat des llaüt!"

4 M. Torres, 1985.

Observem com Polifem, quan ha trobat Ulisses i els companys a la cova, la primera qüestió que planteja a Ulisses és justament on han deixat la barca:

—On és la vostra embarcació?

—Posidó ha esberlat la meua nau, tot llançant-la contra les roques. Aquests homes i jo som els únics supervivents de la destrossa."

Naturalment la resposta d'Ulisses és la mentida que servirà d'enginy per salvar-se, de moment solament, de les fúries del cíclop. Al relat del gegant des Vedrà, els dos germans es veuen obligats a treure el llaüt damunt les roques, amb l'ajut del gegant, primera passa d'aquest per privar-los del retorn. La intenció primera de Polifem també era fer-se amb la barca d'Ulisses.

6. La cova on viuen els monstres

Tant el gegant des Vedrà com el cíclop Polifem vivien a una cova situada a una illa. *L'Odissea* ens presenta la cova vista de lluny, entre fumeroles de fum. El relat eivissenc, en canvi, diu:

"Quasi en es cimerol de tot de sa Bestorre, que és sa punta més mala de pujar, tenia es gegant sa lloguera dins una cova."

Ulisses i els companys troben la cova, però el cíclop no hi és. L'exploren bé per tots els racons, troben bestiar i tot el menjarum que guarda el Polifem. Arriba el cíclop carregat amb un gran feix de llenya, el tira al foc que havien encès Ulisses i la colla, i una gran flama els fa arraconar encara més endins de la cova, però amb la llum del foc el cíclop els descobreix i tanca bé la porta amb una pedrota gegant:

"I després sollevà una gran pedra que feia de porta, i l'aplicà, tant pesant, que ni vint-i-dues carretes altes, de quatre rodes, l'haurien moguda de terra."

7. L'enginy per alliberar-se del monstre

En les dues obres que estam tractant els protagonistes de l'aventura s'han d'imaginar un enginy per alliberar-se del captiveri del monstre. Si Ulisses i els companys van cap a la cova del cíclop amb una bóta de vi, també els germans satisfaran

la gola del gegant amb polps. Ulisses oferirà vi a Polifem fins a emborratxar-lo i aconseguir que quedi en un son profund:

“Jo aleshores me’n vaig cap al Cíclop, ben prop i li parlo, amb totes dues mans presentant-li un ribell de vi negre: –Cíclop, té, beu vi, acaba de menjar carn humana: sàpigues quina beguda es-tojava el nostre navili! Es la libació que et portava per si em compadies i em donaves retorn...”

tractant no podia acabar deixant en llibertat els herois; contenen tots els detalls que satisfan la curiositat de l’oient-lector sobre la venjança que els herois han portat a terme: treure l’ull al Polifem amb un pal d’olivera encès, en el cas d’Ulisses, i acabar de matar el gegant a garrotades després del tip de bogamarins, pel que fa a en Toniet i en Joanet. Vegem els textos:

Es
Vedrà,
en una
pintura
de
Vicent
Calbet.

“Sí, i, tombant-se, me’n cau allí de sobines i es queda ben ajagut, reganyant el coll massís; i l’agafa el son que tot ho doma; i de dins la gola gitava vi, amb mossos humans; i com rotava el beverri!”

“I en Toniet se n’anà a pescar es polps. Però abans arplegà una poalada de bogamarins des més grossos, i a cada polp que agafava n’hi posava un dins sa caparulla”.

“S’ajagué a s’ombra d’unes penyes i, aquest és teu aquest és meu, s’engolí es trenta i pico de polps que hi havia. Llavò tancà es uis i an es pocs moments ja roncava”.

8. La venjança heroica

L’aventura dels protagonistes de les històries que estam

“I dit això, caigué amb tot el seu pes a terra, dominat per un son profund. Llavors, jo vaig enfonsar l’estaca a les cendres fins que s’escalfà, i amb la valentia que algun déu m’obsequià, vam aixecar entre tots el pal d’olivera i l’hi vam enfonsar dins de l’ull”.

“(…) El cíclop no parava de gemegar i de donar cops de cec al nostre voltant. Quan se’n cansà, d’aquella recerca infructuosa tragué el penyal de la porta perquè el ramat pogués sortir a pasturar”.

“Però an es poc rato es des-pertà amb una gemegaroia de mil dianxes. Era que es bogamarins li començaven a fer de ses seues per dins sa panxa.

–Ai! Que no sé què tenc! –deia–. Pareix que m’afiquen un manat d’agües per dins es budells!

I gemega que te gemega, així passà quasi tot es matí.

A la fi en Toniet (...) mompren-gué un rem, en donà un altre an en Pepet i li digué:

–Au, vine amb jo! ...i quan te diga sacut-li, sacut-li sense llàs-tima ni por!

(...) –Sacut-li! –cridà en Toniet– esvergant-li amb so rem tot lo fort que pogué.

(...) I vénga manegades per damunt sa panxa! N’hi donaren mentre pogueren moure es braços.

(...) El deixaren estar quan veren que ja no es bategava ni alenava i tenia sa panxa tota crivellada de ses punxes des bogamarins”.

A manera de conclusió s’im-posa pensar que tant el relat d’Ulisses contra el cíclop Polifem, com *Es Gegant des Vedrà* han estat poats d’aquest mateix bressol de cultura que és la Mediterrània, que han perviscut al llarg dels segles per tradició oral fins que un dia Homer per un distant en segles i Joan Castelló més recentment deci-diren de posar-los per escrit.

MARIÀ TORRES TORRES

BIBLIOGRAFIA:

CIRER COSTA, Felip (1993): Pròleg al llibre CASTELLÓ GUASCH, Joan: *Barruguets, Fameliars i Follet. Rondaies*. Institut d’Estudis Eivissencs. Eivissa.

HOMER: *L’Odissea*. Traducció de Carles Riba (1948). 2 vols. Edicions de la Magrana (1993). Barcelona.

Id.: *L’Odissea*. Versió i adaptació de Francesc F. Angelats i Mª Lluïsa Cunillera. Ed. del Drac (1986), Barcelona.

LÓPEZ EIRE, A.: Homero, in J. A. PÉREZ PÉREZ (ed) *Historia de la literatura griega*, Cátedra (1988), Barcelona.

RIQUER, Martí de - VALVER-DE, J. Maria: *Historia de la literatura Universal*. Planeta (1984), Barcelona.

TORRES TORRES, Marià: “Aportació a l’estudi de la mitologia popular i tradicional de les Pitiüses”. Eivissa, 1985.